

Fenomén německé volkslisty

Mečislav Borák, Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

In: PEJČOCH, I. – PLACHÝ, J. a kol. *Okupace, kolaborace, retribuce*. Praha, Ministerstvo obrany České republiky 2010, s. 111-119. ISBN 978-80-7278-529-2.

Mohlo by se zdát, že dnes už není zapotřebí vysvětlovat, co to byla německá volkslista a jak zasáhla do osudů obyvatel na územích, která nacisté hned na začátku války začlenili do Německé říše. K těmto územím patřila i většina českého Těšínského Slezska, součást historických českých zemí i předmnichovského Československa. Náš pohled na dějiny okupovaných českých zemí se však po léta zužoval jen na dějiny Protektorátu Čechy a Morava a nechával zcela stranou vývoj na 38 % ostatního území Čech, Moravy a českého Slezska, jež se dostaly do přímého svazku s Říší. Na tomto pojetí nic zásadního nezměnila ani nejnovější syntéza vývoje v letech 1938 – 1945, publikovaná v rámci Velkých dějin zemí Koruny české.¹ Přehledy okupačního vývoje českých zemí, které by zachycovaly vedle protektorátu i okupované pohraničí, tak dosud patří spíše k výjimkám.² Naštěstí dnes již existují četné monografie o oblastech mimo protektorát, především o říšské župě Sudety, a vznikla i průkopnická ediční řada studií o okupovaném pohraničí.³ Bohužel však informace z těchto studií a monografií, publikovaných mnohdy pouze v příslušných regionech, dosud jen obtížně hledají cestu do celostátních přehledů. Plně to platí i o německé volkslistě, přestože byla v minulosti dobře popsána už mnoha českými historiky.⁴ Nechybějí ani nové pokusy o zhodnocení tohoto jevu, dokonce ani v pracích obecnějšího charakteru.⁵ Přesto se však stále objevují, zvláště v ústředních

¹ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XV. a, XV. b. 1938-1945*. Paseka, Praha – Litomyšl 2006.

² Viz např. *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí. Studijní materiál pro učitele dějepisu*. (Ed.) Martin HOŘÁK – Tomáš JELÍNEK. Galén – Živá paměť, Praha 2006.

³ *Historie okupovaného pohraničí 1938 1945*. Sv. 1-12. (Ed.) Zdeněk RADVANOVSKÝ. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 1998-2006.

⁴ Např. Milan MYŠKA, *Z tajných zpráv NSDAP o Těšínsku*. Krajské nakladatelství v Ostravě, Ostrava 1964; Andělín GROBELNÝ, *Nacistická národnostní politika a výkon okupačního práva na Těšínsku 1939–1945*. Slezský sborník 75, 1977, s. 23-38; Vilém PLAČEK, *K otázce německé volkslisty na Těšínsku*. Časopis Slezského muzea, série B, 27, 1978, s. 97-121; Ladislav PALLAS, *Nacistická národnostní politika na Horním Slezsku v letech 1939–1945*. Slezský sborník 79, 1981, s. 27-66; TÝŽ, *K nacistické národnostní politice na Horním Slezsku včetně Těšínska v letech 1939–1945*. Tamtéž, s. 261-288.

⁵ Např. Mečislav BORÁK, *Svědectví ze Životic. Druhá světová válka na Těšínsku a okolnosti životické tragédie*. Muzeum Těšínska, Český Těšín 1999; Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. Slezská univerzita, Opava 2003, s. 369-404; Mečislav BORÁK, *Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945*. Historie okupovaného pohraničí, sv. 11, Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 2006, s. 83-136 (z této studie byly do příspěvku převzaty některé charakteristiky volkslisty).

nakladatelství mimo region, značně nepřesné popisy historických souvislostí volkslisty.⁶

Pokusím se ve svém příspěvku stručně připomenout, kde a proč se akce německé volkslisty odehrála, co bylo její podstatou, koho se týkala a jaký měla dopad na místní obyvatelstvo za války i po ní.⁷

Deutsche Volksliste (DVL), čili německý národní soupis, byly vlastně seznamy občanů německé národnosti ve východních oblastech „včleněných“ do Říše po okupaci Polska. Tyto seznamy byly vedeny při úřadech vrchních vládních prezidentů příslušných žup či provincií a dělily obyvatelstvo do několika skupin s různě odstupňovanými právy a povinnostmi. Byla to nejrozsáhlejší germanizační akce v okupované Evropě. Zasáhla téměř tři miliony převážně polských obyvatel Pomoří (říšská župa Gdaňsk-Západní Prusko), Poznaňska a Lodžska (Vartská župa), jihovýchodního Pruska (vládní obvody Ciechanów a Suwałki) a Horního Slezska (součást provincie Slezsko, později provincie Horní Slezsko), kam byla do vládního obvodu Katovice za války začleněna i většina území českého Těšínska.⁸

Podle představ nacistů měli na území přiřčeném k Německé říši žít pouze Němci. Už v říjnu 1939 začali s „očišťováním“ nových území od židů prostřednictvím deportací na východ bývalého Polska, do oblasti Lublinu. Cílem okupační politiky však nebylo masové vysídlování a fyzická likvidace zdejších neněmeckých obyvatel, protože jejich kvalifikovanou pracovní sílu nutně potřebovali pro válečné hospodářství Říše a sotva by ji mohli rychle a bez potíží nahradit německou kolonizací, i když se i o to posléze pokusili. Schůdnější cestou se měla stát germanizace obyvatel prostřednictvím akce tzv. německé volkslisty. Vyšli z předpokladu, že vzhledem k nejasnému národnímu vědomí značné části obyvatelstva se jim diferencovaným přístupem k jeho jednotlivým skupinám (jakými byli např. Kašubové, Mazuři, Šlonzáci, Hornoslezané čili „Wasserpoláci“) podaří úplně poněmčit ty vrstvy, které odpovídaly nacistickým kritériím rasovým, národnostním, politickým a duchovním, což podle jejich názoru byla většina zdejších

---

⁶ Nejvýraznějším příkladem z poslední doby je František EMMERT, *Češi ve wehrmachtu. Zamlčované osudy*. Vyšehrad, Praha 2005. O některých nepřesnostech se zmíním v dalším textu.

⁷ Příspěvek vznikl v rámci podílu na řešení výzkumného záměru MSM4781305905 Slezsko v dějinách českého státu a střední Evropy.

⁸ O tzv. eingegliederte Ostgebiete, východních územích včleněných do Říše, rozhodl Hitler dekretem z 8. října 1939, který vešel v platnost 26. 10. 1939. F. EMMERT, *Češi*, s. 13 chybně uvádí, že Těšínsko bylo už v září 1939 připojeno „k nově vzniklé říšské župě Horní Slezsko“. Ve skutečnosti bylo připojeno ke staré pruské provincii Slezsko, teprve s platností od 18. 1. 1941 rozdělené na dvě nové provincie – Dolní a Horní Slezsko. Autor na s. 14 uvádí, že akce DVL postihla asi milion obyvatel Horního Slezska, ale o dalších postižených oblastech se vůbec nezmiňuje.

obyvatel. Ty skupiny obyvatelstva, které nacistickým podmínkám neodpovídaly nebo germanizaci otevřeně odmítaly, měly být likvidovány či vysídleny do Generálního gouvernementu a nahrazeny německými kolonisty.

Také Těšínské Slezsko patřilo k oblastem, o něž měli nacisté mimořádný zájem. Nešlo jen o strategický význam jeho polohy (při ústí Moravské brány a s Jablunkovským průsmykem na Slovensko, jimiž vedly stěžejní komunikace a železniční tratě z Berlína do Vídně i Budapešti a dál až do Bagdádu), ale především o surovinové zdroje (těžba koksovateľného uhlí) a vyspělý průmysl (zvláště hutnický, kovozpracující a chemický) s vysoce kvalifikovanou pracovní silou, což byly faktory zvláště za války mimořádně důležité.⁹ Okupační okres Těšín navíc patřil jak rozlohou tak i počtem obyvatel k největším v celé Říši, žilo tu téměř 300 tisíc obyvatel, z toho přes 200 tisíc na někdejších československém území Těšínska.¹⁰ Okupanti tu mohli využít faktu, že značná část zdejších obyvatel se považovala za Slezany (Šlonzáky), u nichž vědomí místního původu převažovalo nad vědomím národní příslušnosti české, polské či německé. Mělo to své příčiny historické – vždyť během života jedné generace změnilo Těšínsko celkem pětkrát státní příslušnost i režim, což nemohlo zůstat bez následků. Část obyvatel se v obavách o svou existenci mnohdy raději přiklonila k vládnoucí moci i národnostně. Nacisté nakonec došli k závěru, že zdejší „smíšené obyvatelstvo“, přestože se neskládá jen z německých živlů, bylo po staletí pod vlivem německé kultury a je schopno poněmčení.

První krok směřující k poněmčení obyvatel byl učiněn ještě skrytě u příležitosti policejní registrace obyvatelstva v prosinci 1939. Říkalo se jí lidově „palcówka“, protože jeden výtisk formuláře, který nahrazoval osobní průkaz totožnosti, byl opatřen otiskem palce přihlašované osoby. Vysvětlivky pro vyplnění formuláře umožňovaly uvést i „šlonzácký“ jazyk a národnost, čehož využila téměř polovina obyvatel Těšínska.¹¹

⁹ F. EMMERT, *Češi*, s. 13 však tvrdí, že „Berlín“ neměl o Těšínsko „příliš velký zájem“ kvůli „české většině“ místních obyvatel.

¹⁰ Jednalo se o bývalé politické okresy Fryštát a Český Těšín a o několik obcí z okresu Frýdek, kde podle sčítání lidu v roce 1930 žily asi 232 tisíce obyvatel, a o bývalý polský okres Cieszyn s asi 80 tisíci obyvatel. Po masových přesunech obyvatel v pomnichovském období bylo v roce 1939 v československé části okresu asi 216 tisíc obyvatel, v polské asi 68 tisíc obyvatel. Viz M. MYŠKA, *Z tajných*, s. 130, 138.

¹¹ Archiwum Państwowe Katowice, fond Regierungsbezirk Kattowitz, sign. RK 2803, fol. 225, 244, 295. V okupačním okrese Těšín se při registraci v prosinci 1939 přihlásilo 284 951 obyvatel, z toho 126 593 k národnosti slezské, 66 788 k polské, 46 567 k české, 41 522 k německé, 1928 k židovské, 297 k ukrajinské a 1256 k jiné národnosti. Podle „domácího jazyka“ hovořilo „šlonzácky“ téměř 56 % obyvatel, polsky téměř 20 %, česky přes 12 % a německy přes 11 % obyvatel. Výsledky registrace ovlivnila i okolnost, že děti do 12 let byly posuzovány podle národnosti otce, takže se ve skutečnosti registrace přímo týkala jen asi 226 tisíc osob. Docházelo též k úředním machinacím, jež měly snížit skutečné počty Čechů a Poláků. Registrační formuláře se vyplňovaly před členy policie a jejich pomocníky a vyhotovovaly se dvojmo, jeden byl pro úřady a druhý sloužil jako průkaz totožnosti.

Většinou se domnívali, že tak na okupanty vyžrali: nevystavili se nebezpečí postihu pro národnost polskou nebo českou, ani se nekompromitovali přijetím národnosti německé. Přiznání slezské národnosti bylo v atmosféře nátlaku a hrozeb do značné míry otázkou taktiky, snahy „zamaskovat se“ a bez větší újmy přečkat na rodné půdě okupaci, v jejíž krátkodobost se ještě všeobecně věřilo. Takové rozhodnutí podporovala i katolická církev a prostřednictvím západního rozhlasu i polská emigrace. Také proto se v bývalém polském okrese Cieszyn přihlásily ke slezské národnosti téměř tři čtvrtiny obyvatel; na českém Těšínsku tomu tak bylo pouze na Jablunkovsku, zatímco v bývalých soudních okresech Bohumín, Fryštát a Český Těšín se za Slezany prohlásila jen pětina až třetina obyvatel.¹²

Výsledky registrace zanedlouho posloužily okupačním úřadům při akci německé volkslisty. S odvoláním na německé kořeny slezanství pak úřady nutily k zápisu do „německého národního soupisu“ i všechny obyvatele, kteří při registraci přiznali slezskou národnost či jazyk. První instancí pro zápis byla pobočka DVL, zřízená při úřadu landráta v Těšíně v dubnu 1941. Vlastní akce zápisů však byla zahájena až v prosinci 1941. K zápisu do seznamu nestačilo jen přihlášení se k německé národnosti, ale bylo zapotřebí podat důkaz o německém původu, rase a politickém postoji. Nacisté předpokládali, že se jim podaří získat pro velkoněmecký národ většinu obyvatel. Když ale přihlášky do volkslisty přibývaly příliš pomalu, byl stanoven jako poslední termín k podání přihlášky 31. březen 1942. Docházelo k častým projevům úředního nátlaku a mnohde i teroru vůči osobám, které ze odmítaly zapsat, přestože podle mínění úřadů byly německého původu. Mnozí občané, kteří se zaregistrovali jako Šlonzáci, se nyní odmítali přihlásit jako Němci a vraceli se ke své polské nebo české národnosti. Zvláště Polákům pak za odmítnutí zápisu hrozilo věznění, vysídlení, deportace do koncentračního tábora a jsou známy i případy jejich fyzické likvidace. Tato atmosféra nejistoty a strachu hrála významnou roli při rozhodování o podání přihlášky, stejně jako nejednotná praxe místních úředních činitelů při rozhodování o jejím přijetí.¹³

---

¹² Irena SROKA, *Policyjny spis ludności w rejencji katowickiej (17 - 23 grudnia 1939 roku)*. Zaranie Śląskie 1969, s. 361-366; L. PALLAS, *Nacistická*, s. 28; TÝŽ, *K nacistické*, s. 262.

¹³ Zygmunt IZDEBSKI, *Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku*. Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Katowice – Wrocław 1946, s. 101-197. Zde je opis prvního výnosu o německé volkslistě, vydaného W. Frickem, R. Hessem a H. Himmlerem 4. března 1941, včetně dalších výnosů a prováděcích nařízení; L. PALLAS, *Nacistická*, s. 48-55.

Volkslista dělila do ní zapsané osoby na čtyři skupiny s různým právním postavením.¹⁴

Do první skupiny byli zařazeni ti, kdo vystupovali už před začátkem okupace jako Němci. Museli prokázat, že již tehdy byli členy německých organizací, že se aktivně proněmecky projevovali (např. veřejným užíváním němčiny, odmítnutím služby v československé či polské armádě). Získali německou státní příslušnost se zpětnou působností od 26. října 1939.

Do druhé skupiny patřili ti, kteří před okupací sice nevystupovali aktivně proněmecky, ale zachovali si německou národní příslušnost, pokud se ovšem nestýkali s Poláky a nebyli např. členy polských organizací. Vztahovaly se na ně stejné právní normy jako na první skupinu, získali okamžitě nejen německou státní příslušnost, ale i práva říšských občanů. Do NSDAP však směli být přijati jen příslušníci I. skupiny. Osoby obou skupin, pokud měly slovansky znějící jména a příjmení, musely si je změnit na jména německá.

Do třetí skupiny patřily:

a) osoby německého původu, ovlivněné stykem s Poláky, ale schopné stát se opět „plnohodnotnými“ příslušníky německého národa;

b) osoby neněmeckého původu, které žily ve smíšeném manželství s osobou německé národnosti, přitom ta osoba musela mít v manželství prokazatelně rozhodující vliv;

c) osoby z národnostního hlediska nevyhraněné, většinou nemluvící německy, ale příklánějící se k německé kultuře svou kulturou a místním rodovým původem. Sem patřili všichni ti, kteří při policejní registraci uvedli slezskou národnost. Pokud se někteří z nich přihlásili k německé národnosti už před okupací, mohli být zapsáni do skupiny první nebo druhé. Pokud se ale projevovali protiněmecky, byli ze zápisu do volkslisty vyloučeni.

Volkslistářům III. skupiny nebyla zprvu přiznána německá státní příslušnost, teprve nařízením ze 31. ledna 1942 jim byla udělena na zkušební dobu deseti let. I když jim tato výhoda mohla být kdykoliv odebrána, přece jim přinesla určitý pocit jistoty: návrat vlastnického práva a zrušení komisařské držby jejich majetku. Tajné plány nacistů

---

¹⁴ Následující popis skupin DVL podle Z. IZDEBSKI, *Niemecka*, s. 54-63; Karol M. POSPIESZALSKI, *Polska pod niemieckim prawem 1939-1945 (Ziemie Zachodnie)*. Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 1946, s. 49-52.

však počítaly s jejich přesídlením do čistě německého prostředí „staré říše“, kde teprve měl být proces jejich znovuponěmčení dokončen.

Do čtvrté skupiny patřili obyvatelé německého či „slezského“ původu, kteří politicky splynuli s Poláky, byli členy polských organizací a vystupovali protiněmecky. Patřili sem i někteří Poláci, u nichž se nepočítalo s germanizací. Německá státní příslušnost jim mohla být přiznána jen zcela výjimečně zvláštním právním aktem na zkušební dobu deseti let, do obdržení státního občanství však byli pokládáni za „chráněnce“ Říše bez státní příslušnosti. Byl jim zkonfiskován majetek, rasově vyhovující děti jim byly odebírány k poněmčení. Měli být internováni v pracovních táborech a v případě odporu likvidováni. Tato skupina byla zcela nepočetná, v okrese Těšín tvořila jen několik desetin jednoho procenta zapsaných osob.

Osoby zapsané do volkslisty obdržely úřední potvrzení, jež kromě písemného sdělení již svým zabarvením naznačovalo, do které skupiny volkslisty byl žadatel přijat. Volkslistáři I. a II. skupiny měli doklady v barvě modré, III. skupina měla doklady v zelené a IV. v červené barvě. Těmto dokladům se začalo lidově říkat „volkslista“. Pro mnohé místní občany bylo potvrzení o zápisu do volkslisty mimořádně důležité, neboť mohlo někdy rozhodnout i o jejich právu na život (jak se stalo např. při odvetné likvidační akci gestapa v Životicích 6. srpna 1944, kdy jen doklad o zápisu do volkslisty uchránil místní muže před smrtí, zatímco všichni perlustrovaní Poláci a Češi byli zastřeleni).

Naprostá většina volkslistářů na Těšínsku patřila do třetí skupiny. Oproti Polákům a Čechům měli některé dílčí výhody – mohli např. vlastnit rozhlasový přijímač, dostávali vyšší přiděly potravin atd. Jejich postavení bylo přesto značně nejisté. Majetek jim měl být definitivně vrácen až po uplynutí oněch deseti let podmíněčné lhůty pro přiznání státní příslušnosti. Nesměli být přijímáni do NSDAP, mohli se však stát členy SA, SS a ostatních stranických složek. Měli závazek jednoho roku povinné práce pro Říši, nesměli zastávat vedoucí místa či úřední funkce, nemohli bez předchozího povolení studovat vyšší školy aj. Manželství mohli uzavírat jen s Němci nebo s osobami ze své skupiny, v žádném případě s příslušníky jiných národností, tedy ani s Čechy nebo s Poláky.

Nejtěživějším závazkem volkslistářů byla povinnost vojenské služby ve wehrmachtu, na niž doplatily stovky místních mladých mužů svými životy. Nacisté měli zájem na rychlém doplňování svých frontových jednotek, proto tak pospíchali s dokončením akce volkslisty. Někteří branci byli odvedeni již na základě své „slezské“

národnosti, dávno před výnosem o volkslistě. Mnohým z nich nebyla později volkslista vůbec přiznána, nebo padli na frontě ještě před rozhodnutím o jejím přiznání.¹⁵ Proto se odvedenci, kteří obvykle získali národnost po otci, snažili vyhnout nástupu vojenské služby (nebo si vymoci propuštění z vojenské služby po dosažení plnoletosti) tím, že se přihlásili k české či polské národnosti, což však obvykle mělo za následek přísný trest (vysídlení, nucené práce, předání gestapu, koncentrační tábor). Propagační akce nacistů, spočívající v udělování definitivních občanských práv vybraným příslušníkům III. skupiny volkslisty v odměnu za hrdinství na frontě a za vojenské zásluhy o Německou říši zůstávaly bez větší odezvy. Naopak se množily případy dezertce i se zbraní během vojenských dovolenek a útěky k „zeleným kádrům“ v beskydských horách, stejně jako přeběhnutí přes frontu do spojeneckých vojsk.

Přijetí německé volkslisty bylo mnohem častější u osob, jimž v případě odmítnutí zápisu hrozilo vyvlastnění majetku, ztráta koncese či jiné ohrožení životní existence jejich rodin (patřili sem zvláště zemědělci, obchodníci, živnostníci, důchodci). Naopak neúspěšněji germanizaci vzdorovali dělníci ze závodů s důležitou válečnou výrobou a horníci, za které nebylo rovnocenné náhrady z jiných zdrojů pracovních sil. Pokus o přesazení zdejších horníků do Porúří skončil neúspěchem, pokus o repatriaci jihotyrolských horníků na Karvinsko se ani nerealizoval.¹⁶

V červnu 1943 byly shrnuty první výsledky zápisů do volkslisty v katovickém vládním obvodu. Bylo podáno již 1 300 000 přihlášek, z toho 900 000 bylo zařazeno do III. skupiny. Pro okres Těšín se dochovaly údaje z 1. října 1943: z celkem 297 400 obyvatel okresu bylo do DVL přijato 205 300 osob, tj. 69 % (z toho I. skupina 3000, II. skupina 22 000, III. skupina 180 000 a IV. skupina jen 300 osob), dosud nerozhodnuté byly žádosti 4900 osob. Ostatní obyvatelstvo okresu tvořilo 33 700 Poláků, 14 100 Němců a říšských Němců, 890 německých osadníků a 38 500 příslušníků jiných národností (tj. především Čechů).¹⁷

Podle nacistického právního systému tedy za okupace na Těšínsku už nežili jako dříve Češi, Poláci, Němci a občané jiných národností, ale obyvatelé rozdělení do různých

---

¹⁵ L. PALLAS, *Nacistická*, s. 59; Z. IZDEBSKI, *Niemiecka*, s. 58, 159. Uvádí německý dokument, podle kterého k 1. 10. 1941 sloužilo ve wehrmachtu již 41 000 mužů z Horního Slezska, přičemž jen 815 z nich bylo zapsáno do volkslisty.

¹⁶ *Położenie ludności w rejencji katowickiej w latach 1939-1945*. (Ed.) Waclaw DŁUGOBORSKI – Janina MOLENDOWA – Irena SROKOWA – Andrzej SZEFER. Instytut Zachodni, Poznań 1983 (Documenta Occupationis XI), s. 351; M. MYŠKA, *Z tajných*, s. 32; L. PALLAS, *Nacistická*, s. 49.

¹⁷ Zofia BODA-KREŻEL, *Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku w latach 1941-1945*. Zaranie Śląskie 1969, s. 403.

skupin z hlediska svého postavení vůči Německé říši. Nejvýše stáli Němci z Říše a místní Němci, kteří měli již před válkou německou státní příslušnost. Jedině tato skupina měla kromě státní příslušnosti i plná občanská práva. Největší skupinu obyvatel tvořili volkslistáři čtyř kategorií s rafinovaně odstupňovanými právy a povinnostmi. Třetí skupinou byli tzv. chráněnci či poddaní Německé říše (Schutzangehörige) bez státní příslušnosti. Patřili sem ti, jimž byla odmítnuta nebo odňata již udělená státní příslušnost, nebo ti, kteří na udělení ještě čekali. Dále sem patřily osoby, které nebyly zapsány do volkslisty, protože buď nevyhovovaly požadavkům zápisu nebo jim úřady uznaly prohlášení české či polské národnosti (Selbstbekenntnis zum Tschechentum – Polentum). K chráněncům Říše však nepatřili Cikáni ani Židé, určení k přímé fyzické likvidaci (v říjnu 1943 zbylo na dřívější československé části Těšínska z původních asi 2000 již jen 28 Židů).¹⁸ Kromě uvedených skupin zde žili ještě zahraniční Němci – přesídlenci z Volyně a Bukoviny, dále tzv. dělníci z východu (Ostarbeiter) – převážně Ukrajinci, Rusové a Poláci, přivlečení na nucené práce. Do stavu obyvatelstva se nepočítaly ani tisíce válečných zajatců (převážně sovětských, ale též italských, jugoslávských, belgických, britských a francouzských) v pracovních komandech těšínského Stalagu. Žili zde rovněž Slováci se státní příslušností slovenského státu (většinou sem dojížděli za prací) a Češi s protektorátní příslušností.

Srovnáme-li postavení Čechů a Poláků v době okupace Těšínska, zjistíme řadu rozdílů v chování okupantů vůči těm příslušníkům obou národů, kteří nepodlehli germanizační akci volkslisty a bez ohledu na možné nebezpečí se ke své národnosti dál hlásili. Vzhledem k nejrůznějším formám nátlaku, jemuž byli ze strany nacistů vystaveni, lze chápat již samo přihlášení se k české či polské národnosti jako jednu z forem odporu proti nacistům, jež byla zvláště u Poláků spojena s nebezpečím vysídlení či fyzického vyhlazení. Postavení Poláků bylo mnohem svízelnější. Jejich vlastnické právo bylo zrušeno, jejich majetky byly bez jakékoli náhrady vyvlastněny a těm, kteří své majetky dosud drželi, bylo zakázáno s nimi disponovat. Např. zemědělské usedlosti Poláků byly označovány úřední tabulkou s nápisem „Reichsland“, Říšské území, aby to jejich bývalým majitelům zábor majetku stále připomínalo. Poláci museli odvádět tzv. vyrovnávací sociální dávku ve výši 15 % hrubého příjmu, nevztahovala se na ně různá mzdová zvýhodnění a příplatky (např. za práci přesčas či ve svátek), neměli nárok na rodinné přídatky, na příspěvek při narození dítěte, při sňatku či úmrtí, na věrnostní příspěvky,

---

¹⁸ K. M. POSPIESZALSKI, *Polska*, s. 62-69; PLAČEK, Vilém: *K otázce*, s. 100.

vánoční odměny atd. Byli kráceni na délce dovolené, jež jim byla vyměřena bez ohledu na počet odpracovaných let, na dávkách v nemoci i na přídělech potravin a dalších životních potřeb (dostávali sice stejné kuponové lístky jako Němci, ale hned při výdeji jim byly některé kupony odštířeny). Bez souhlasu pracovních úřadů nesměli měnit bydliště ani uzavírat sňatek. Pokud to dovolovaly podmínky, měli pracovat či cestovat odděleně od Němců a odděleně měli být i pohřbíváni. Hrozilo jim vysídlení do Generálního gouvernementu, internace ve zvláštních táborech pro Poláky s přísným režimem nucené práce, deportace do koncentračních táborů i přímá fyzická likvidace. Bylo pro ně zavedeno zostřené trestní právo, ukládající nejtěžší tresty za sebemenší přestupky.¹⁹ Nacistické zákony postupně dávaly Poláky na stejnou úroveň jako židy, což se týkalo i genocidních záměrů. Ještě v létě roku 1944, kdy už fronta vstupovala na polské území, vydalo říšské ministerstvo vnitra nařízení o nových průkazech, jež měly osvědčovat, že jejich držitel nepatří k polské národnosti.²⁰

Postavení Čechů bylo poněkud příznivější. Zrovna tak sice neměli žádná národní práva, nesměli zastávat vedoucí místa, uzavírat sňatek s Němci, měli stejně jako Poláci povinnost nucených prací v Říši apod., ale na rozdíl od Poláků nebyl poměr k Čechům úředně upraven žádným předpisem. Zatímco Poláci byli souzeni podle zvláštního trestního práva, pro Čechy platilo právo německé. Nebyl jim konfiskován majetek, nebyli ani hromadně vysídlováni, i když se o tom zprvu uvažovalo a k několika desítkám vysídlení skutečně došlo. Nevztahovala se na ně některá omezení, např. platba „sociální“ vyrovnávací dávky či snížené příděly potravin. Stejně jako Poláci neměli vlastní školství, kulturní organizace ani jakékoli spolky, v omezeném množství se však na Těšínsko v prvních letech okupace dovážel český tisk z protektorátu. Také Češi byli nuceni k zápisu do volkslisty, i když předpisy o tom přímo nehovořily. Původně zabraný majetek jim byl po ověření české národnosti dokonce vrácen zpátky. Proto se v té době hlásili k české národnosti i někteří Poláci a snažili se tak vyhnout perzekučním opatřením. Nestejná národnostní politika nacistů chtěla proti sobě rozeštvat porobené národy a zastříť skutečného viníka jejich útlaku.²¹

---

¹⁹ M. MYŠKA, *Z tajných*, s.27, 31.

²⁰ Ruský státní vojenský archiv (RGVA) Moskva, fond 1232, opis 1, delo 34, s. 76-80. Přípis Dr. Hanse Globkeho vrchnímu vládnímu prezidentu v Katovicích ze 30. 6. 1944 a výnos „Osvědčení o nepříslušnosti k polskému národu“. Výnos zpřísňoval předchozí nařízení ze 14. 11. 1940.

²¹ *Położenie*, s. 82, 143-147; Kazimierz POPIOŁEK, *Historia Śląska od pradziejow do 1945 roku*. Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1972, s. 483; Státní okresní archiv Karviná, fond Amtskommissariat Freistadt, sign. 1242, 1024/4.

Přes dílčí výhody patřili Češi stejně jako Poláci ke skupině „chráněnců“ Říše bez státní příslušnosti a měli být tudíž po válce rovněž vysídleni nebo zlikvidováni, pokud by se nedali poněmčít. Jen malá část zdejšího českého obyvatelstva (méně než 10 %) měla protektorátní příslušnost, protože podmínkou jejího získání byla domovská příslušnost v některé protektorátní obci. Většina takových osob však byla odsunuta či odešla již v době polského záboru. Rozdíly ve státně občanském ohledu ale neznamenal, že by se faktické postavení Čechů s protektorátní příslušností od Čechů – „chráněnců“ Říše nějak podstatně lišilo.

Přestože obyvatelé Těšínska v naprosté většině zápis do volkslisty nakonec přijali, učinili tak především z existenčních důvodů, a jejich souhlas s touto formou germanizace byl obvykle jen předstíraný. Kromě odporu k vojenské službě v německé armádě a stále rostoucí dezerce to dokazovalo i masové zapojení volkslistářů do domácího odboje proti nacismu. Rozborem dochovaných spisů vězňů těšínské věznice, jež sloužila i jako vazební věznice gestapa, se podařilo zjistit, že volkslistáři tvořili nejméně čtvrtinu z celkového počtu osob vězněných na Těšínsku za odbojovou činnost.²² Jejich předstíraný souhlas s germanizací jim umožňoval lépe odhalovat úmysly nacistů, poskytoval jim potřebný prostor pro odbojovou činnost a zároveň umožňoval její úspěšné krytí. Byli např. důležitým prostředníkem ústní agitace jako jedné z forem odporu, protože směli vlastnit rozhlasové přijímače a šířili zahraniční zprávy mezi Poláky a Čechy. Mnozí z nich podporovali válečné zajatce a rodiny vězněných odbojářů a ve značném množství se sami zapojovali do činnosti odbojových skupin. Někteří působili koncem války i v partyzánských jednotkách v Těšínských Beskydách. Nacisté proto všechny zjištěné případy odporu tvrdě trestali, zbavovali volkslistáře propůjčených výhod a soudili je nikoliv podle německého práva, ale podle ztřeštěných zákonů pro Poláky a Židy.

V zahraničním odboji byl podíl volkslistářů z Těšínska ještě výraznější. Přes 20 tisíc zdejších mladých mužů muselo narukovat na frontu v uniformě německých vojáků.²³ Několik tisíc jich padlo v bojích či zemřelo v zajateckých táborech, ale asi dva tisíce

---

²² Archiwum Państwowe Cieszyn, fond Stammlager Teschen I a II, Gefängnis a Strafgefängnis Teschen. Věznicí v Těšíně prošlo asi 12 tisíc vězňů, dochovalo se 8759 osobních spisů, z nichž bylo vybráno 2981 spisů týkajících se odbojové činnosti. Asi ve 20 % případů nebyla národnost vězně uvedena, celkem 797 osob bylo zapsáno do některé ze skupin DVL, v naprosté většině do skupiny III. Podobný poměr (400 vězňů zapsaných do DVL a 120 nevyjasněných zápisů do DVL z celkového množství 1639 vězňů) lze zjistit, pokud vezmeme úvahu pouze vězně pocházející z československé části Těšínska.

²³ Vilém PLAČEK, *Ostravská průmyslová oblast v letech 1938-1945*. Průmyslové oblasti 3, Opava 1971, s. 42. Uvádí poválečný údaj, podle nějž z okresu Český Těšín sloužilo ve wehrmachtu 9851 mužů, z nichž se jen 197 pokládalo za Němce. Pro okres Fryštát odhaduje počet místních vojáků wehrmachtu na 13 000.

volkslistářů přešly na frontě ke Spojencům a vrátily se po válce v řadách polského, z menší části i československého zahraničního vojska.²⁴

Už během okupace se objevily pokusy o zhodnocení významu volkslisty a diskuse o tom, jak by se mělo vůči jejím držitelům postupovat po válce. Memorandum Delegatury vlády Polské republiky napojené na exilovou vládu v Londýně konstatovalo, že poněmčování prostřednictvím volkslisty bylo jen formální, že např. obyvatelé Horního Slezska neměli na vybranou. Osoby zapsané do III. a IV. skupiny DVL měly být po válce považovány za Poláky, pouze sporné případy se měly individuálně prozkoumat. Podobné stanovisko zaujala i levicová Polská dělnická strana, podle níž byl zápis do volkslisty vynucený; její přijetí proto nelze považovat za zradu, ale za okolnostmi vynucený taktický manévr, který místním obyvatelům umožnil přežít a účast v odboji.²⁵

Diskuse zdůrazňovaly zvláště rozdíl mezi přijetím německé národnosti na územích včleněných do Říše, k nimž patřilo i Těšínsko, a územím Generálního gouvernementu, kde tento krok mohl být považován za zradu národa. Podobně tomu bylo při srovnání poměrů na Těšínsku s poměry v Protektorátu Čechy a Morava. Na rozdíl od poválečných polských úřadů ty československé však tuto odlišnost okupačních poměrů reflektovaly opožděně; byl to pro ně jen okrajový jev, který se netýkal několika milionů obyvatel, jak tomu bylo v Polsku. Při pohledu na tuto problematiku „protektorátníma očima“ se volkslistáři úřadům jeví jako zrádci a mnohde se s nimi zprvu zacházelo jako s Němci, museli nosit označení na oděvu, dostávali se do internačních táborů, hrozily jim lidové soudy i zařazení do odsunu. Jejich počet na československém Těšínsku se odhadoval na víc než sto tisíc osob a otázka vyřešení jejich státního občanství se stávala předmětem politických zápasů té doby. Vstřícný postoj vůči volkslistářům nakonec zaujali zvláště komunisté, kteří si tak do blížících se voleb zajišťovali podporu potenciálních voličů. Při návštěvě vládní delegace na Ostravsku v létě 1945 tehdejší náměstek předsedy vlády Klement Gottwald přislíbil, že problém volkslistářů brzy vyřeší zákon.

Volkslistáři, kteří požádali o rehabilitaci, dostávali zvláštní legitimace potvrzující, že se na ně nevztahují omezení platná pro Němce. Při místních národních výborech na

---

²⁴ Blíže viz *Jak ptaki białoorle. 1939–1999. Leksykon Koła Kombatantów w RC.* (Ed.) Bronisław FIRLA – Kazimierz KASZPER. Koło Polskich Kombatantów w RC – STYL, Czeski Cieszyn 1999; Jiří PLACHÝ, *Repatriace vojáků polské zahraniční armády na Západě do ČSR po r. 1945.* In: *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej.* Kolegium Europy Wschodniej, Wrocław 2003, s. 137-148.

²⁵ L. Pallas, *Nacistická*, s. 61-62.

Těšínsku byly zřizovány komise, které měly přezkoumat chování volkslistářů za okupace a podat okresním prověřovacím komisím při ONV v Českém Těšíně, Fryštátu a Frýdku návrh na vyřízení konkrétních případů. Tyto komise pak měly znovu projednat každou osobu a v případě kladného zjištění navrhnout ONV, aby dotyčné osobě vydal osvědčení o národní spolehlivosti. Žádosti se dále postupovaly Zemskému národnímu výboru (jeho ostravské expozituře) a Ministerstvu vnitra, sporné případy řešila kontrolní komise ZNV a zemská prošetřovací komise. Zatímco volkslistáři I. a II. skupiny byli vesměs pokládáni za Němce a postupovalo se u nich podle dekretu o Němcích, příslušníci nejpočetnější III. skupiny DVL byli rozděleni na tři části: na naprosto spolehlivé, kteří měli dostat státní občanství ihned, na menší provinilce, kterým byla určena čekací doba, aby prokázali svou spolehlivost, a na kolaboranty a zrádce, o nichž měl rozhodnout soud. Před soud se ale případy volkslistářů dostávaly jen v souvislosti s jinými činy trestnými podle retribučního dekretu. I když se objevilo několik rozsudků, v nichž bylo přijetí volkslisty označeno za podporu nacistického hnutí, rozhodně to nebývalo pravidlem. Tato otázka byla řešena spíše administrativní než soudní cestou, jak to umožňoval dekret o národní cti a další zákonné normy.²⁶

Prošetřování státní spolehlivosti volkslistářů trvalo příliš dlouho, takže koncem roku 1945 vyslalo Ministerstvo vnitra na Těšínsko své zmocněnce, aby se vyřízení žádostí o navrácení státního občanství urychlilo. Nejistota a obavy z budoucnosti znovu vedly i k přesunům v národnostní struktuře obyvatel Těšínska. Mnozí z žadatelů, kteří se před válkou hlásili k národnosti polské, se nyní úřadům deklarovali jako Češi v očekávání, že jim to pomůže zlepšit jejich životní situaci podobným způsobem, jako jim jejich vynucený příklon k německému pomohl za okupace. I po navrácení občanství však patřili bývalí volkslistáři k podezřelým občanům, které nastupující komunistický režim různým způsobem dále šikanoval, např. zařazováním branců k jednotkám pomocných technických praporů.

---

²⁶ Blíže viz Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948)*. Tilia, Šenov u Ostravy 1998, s. 137-143.